

ИСТИНА / ЛЪЖА В КАТЕГОРИИТЕ НА КОМИЧНОТО КАТО РЕЧЕВИ АКТОВЕ

Димитрина Хамзе
(Пловдив, България)

Истината като част от интерпретацията на света се определя като отражение на явленията, предметите и закономерностите в човешкото съзнание. Тя е винаги относителна поради динамиката и вариативността на нещата и субективното им възприемане. В сферата на комичното привидната трансгресия на кооперативния принцип се изкупва с ироничните индекси, които подсказват истината...

*„Словата на истината често изглеждат
парадоксални, но няма друг начин, за
да я опознаеш”*

Лао-Дзъ

*„Високомерието на абсолютната
истина е унищожителната опасност
за истината в света”*

Карл Ясперс

Комичното с основните си категориални репрезанти: ирония, пародия, гротеска, е един от най-ефективните начини за търсене на истината и един от пътищата за достигането ѝ. Въпреки привидното изневеряване на истинността, сякаш насърчавано от метафорично-естетическата транспозиция на ироничния изказ, който се основава на експлицитната конверсия на дълбинния семантично-вербален пласт („Кавам ти нещо, но мисля обратното”), категориите на комичното разбулват истината, придават ѝ плътност и релефност. Като omnipotentна, всеприсъстваща, суперординативна и генеративна по отношение на другите две категории, иронията ще бъде в центъра на вниманието ни. Тя е постоянен елемент на човешкото съществуване, не е чиста и хомогенна, проявява се в най-разнообразни форми

на речта и не е изолирана от останалите начини на говорене. Иронията е преди всичко комуникативен акт и присъства както в разговорната и реторичната, така и в художествената реч на литературната творба. Метаморфична ѝ природа разполага с цял арсенал от форми на проявление. Един от основните видове ирония – сократичната (редом с реторичната и романтичната), представлява не само известна дискуссионна или полемична процедура, предварително установена игра между говорителя и слушателя, но преди всичко познавателна практика – служи за откриване на истината. Беда Алеман предлага своята гледна точка за ироничното говорене: „*Zniewalający urok ironicznego sposobu mówienia z tego właśnie wynika, że pozwala on domyślać się czegoś innego i czegoś więcej niż to, co dosłownie wypowiada*” (Алеман 2002: 23, пол. прев.). Това наблюдение силно напомня констатацията на Ханс-Георг Гадамер за литературния текст: „*Jest on prawdziwy nie dlatego, że mówi to, co każdy by powiedział, ale dlatego, że zawiera nową, jedyną w swoim rodzaju rację, która wyróżnia go jako dzieło sztuki*” (Гадамер 2003: 137, пол. прев.). Преди да разсъждаваме върху ролята на истината и лъжата като речеви актове при категориите на комичното, е необходимо да хвърлим известна светлина върху разбирането за истината като понятие.

1.0. Кой какво мисли за истината

1. 1. За Е. Чоран истината е безсмисленото ни и безцелно съществуване, дегазирано като осмислено и целенасочено, при това достопочтено и величаво битие, поддържано „на системи” чрез перманентна самоизмама и доживотно интерперсонално надлъгване: „*Онзи, който се отнася с презрение към всичко, трябва да си придава достолепен вид, за да измами другите и себе си: по този начин той най-добре ще изиграе ролята на мним живеец. Защо да излага на показ собствения си упадък, когато може да симулира разцвет*” (Чоран 2006: 117); „*Ние сме в състояние да се понасяме взаимно, само защото до един сме измамници. Онзи, който се откаже от лъжата, ще изгуби почва под краката си: ние биологически сме устроени да мамим*” (Чоран 2006: 118).

Оказва се, че лъжата е екзистенциален трик, средство за адаптация, начин на съществуване: „*Да живееш, означава да вярваш и да се надяваш, сиреч да лъжеш другите и да лъжеш себе си*” (Чоран 2006: 97).

1. 2. Тази онтологично-екзистенциална и универсално-иманентна концепция за истината е сходна с позицията на Киркегор, който вижда смисъла на смъртта в нейното съдействие да бъде постигнато по-високо ниво на автентичност и вътрешна истина. Ироничната истина според Киркегор, както ни уверява Й. Козак (Козак: 2009), е истина с нередуктивна вътрешна противоречивост на понятията – депримираща истина, която подбужда към рефлексия и „нагарча”, заради неосъществимото ни желание да видим света на мислите ни като еднозначен и да се мислим в него също еднозначно. За Хегел истината е спонтанно самопознание пред лицето на смъртта: „*Jednostka, która nie narażała życia, może wprawdzie być uznana jako osoba, ale nie osiągnęła prawdy tego bycia uznana jako samotna samowiedza*” (Цит. по Жемински 2010: 230). За самата смърт обаче не е възможна никаква истина, твърди Т. Адорно, тъй като принципът на истината е съществуването на субекта, а смъртта е неговото унищожаване. Според будистите хората имат склонност да тълкуват света и живота си като реални битийности, а те са всъщност само привидности. Последният извор на страданието е вярата в реалното съществуване на човешката същност, основана на чувството за „аза” и на привързаността към него. „Азът” обаче не съществува реално, тъй като представлява езикова фикция, т.е. название, лишено от десигнат.

1.3. Към езиковата фикционалност на човешкото живеене се присъединява и големият италиански есеист – романтик, писал много и върху езика – Алесандро Манцони, комуто отдава чест У. Еко в книгата си „Между лъжата и иронията” (Еко: 2004). Манцони потвърждава една трудно оборима истина – че езикът е лъжлив по природа. Той предлага два типа семиотични формули: първият тип е представен от т.нар. *естествена семиоза*, реализирана почти инстинктивно от простите хора, въз основа на трупания опит, благодарение на който различни аспекти от действителността, ако са интерпретирани внимателно и с познаване на реалиите, се проявяват

като симптоми, ориентири, знаци в класическото значение на думата; а вторият тип е представен от т. нар. *изкуствена семиоза* на вербалния език, която се оказва или недостатъчна за описване на действителността, или пък е използвана съзнателно и подмолно за нейното замаскиране предимно с политическа цел. Това е възможно именно поради заблуждаващия по природа характер на езика. Автентизмът на естествената семиоза е нарушаван от пропуквания и грешки само ако се намеси интерпретиращият я и преиначаващ език или ако я замъгли влиянието на емоциите. Зад тази семиотична концепция се очертава една неоспорима метафизика: действителността съществува и можем да я изследваме, като си служим със стария и изпробван метод: гледай, слушай, сравнявай, мисли и едва накрая говори.

1. 4. Ф. Растие, обратно, изравнява отношенията между нещата с тяхното отражение в езика, което се явява като синоним на истинност. Той смята, че още ни измъчва големия Платонов въпрос за семантиката на истината. Как езикът може да говори истинно? Отговорът е в схващането на езика като представяне: връзката между самите неща определя истината на изказа (Растие 2003: 44).

1. 5. Д. Стайнър стига още по-далеч в наблюденията си – според него понятието истина вече е проблем на отношението не между думите и нещата, а само между думи и думи, но тъй като лексиконът на езика е най-динамичната му и менлива част, а нашият когнитивен потенциал – доста скромна, понятието интегрална истина – цялата истина, само истината и нищо извън нея – е непостижим идеал, фикция. Това, което казваме, никога не може да бъде цялата истина. Ние я накъсваме, за да реконструираме желаните алтернативи, извършваме селекция и прибягваме до елизия (Стайнър 2000: 308). Нещо повече – оказва се, че дори опитът ни не е толкова надежден критерий за истинност. Ницше ни уверява, че до голяма степен си го измисляме, за да се самоубедим в собствената истина, която се слива с лъжата, а бинарната опозиция истина – лъжа се разгражда: „*Wymyślamy dla naszych potrzeb większą część naszych doświadczeń [...] geniusz człowieka to geniusz kłamstw*” (Цит. по Стайнър 2000: 310, пол. прев.).

1.6. Във фундаменталното си изследване „Метафорите в нашия живот” Лейкъф и Джонсън доказват ключовата роля на метафората в познавателния процес (който е и процес на утвърждаване на истината) и същевременно оборват два мита в постоянна конкуренция и конфронтация – мита на обективизма, според който истината е винаги абсолютна и обективна даденост, и мита на субективизма, според който собствените ни сетива и интуиция са най-точните барометри на истинността (Лейкъф, Джонсън: 1988). Според двамата изследователи истината се базира на *разбирането*, а метафората е главният негов носител. Тъй като разбирането е винаги фрагментарно, истината е винаги относителна спрямо системата от понятия, до голяма степен формирана с посредничеството на метафорите. Истината има за нас стойност дотолкова, доколкото благодарение на нея успяваме да просъществуваме и да функционираме в света. Истината е твърдение, което е истинно дотолкова, доколкото зависи от начина, по който категоризираме нещата, т. е. какво открояваме чрез нормалните измерения на категорията. Открояваме обаче нещо за сметка на друго нещо, което автоматично се смалява, отдръпва, скрива. Така отново стигаме до известно припокриване на истина и лъжа – нещо е истинно чрез нещо, което е лъжливо: едно лице с две физиономии. Поради факта, че естествените измерения на категориите възникват в резултат от интеракцията ни със света, характеристиките, които ни доставят тези измерения не са характеристики на самите неща, а са *интерактивни характеристики*, свързани с перцептивния апарат на човека. И тъй като продуктите на нашата категоризация не са нито постоянни, нито хомогенни, а причисляването на нещо към дадена категория зависи от нашата цел, то истината е променлива и телеологична величина. Опира се на разбирането като нагаждане на нещо към кохерентната схема на понятийния спектър, като опит в непрестанното ни ефикасно функциониране във физическото ни и културно обкръжение, като вероятност хората с различни системи от понятия да възприемат света по съвсем различен начин, т.е. да имат съвсем различен набор от истини и дори различни критерии за истина и реалност. Концепцията на Лейкъф и Джонсън както за метафората, така и за истината е със силно изразен утилитарно-прагматичен и дори бихевиористичен характер, и тъй като метафо-

рите са част от понятийната ни система, а проблемът за истинността е свързан с нея, то метафорите могат да бъдат истинни или фалшиви.

1. 7. На относителния характер на истината набляга и Д. Остин, изтъквайки, че във философските твърдения тя е двойно релативна: по отношение на езика и по отношение на свързания с езика чрез съответни правила аспект на света (по Шимура: 1982). Обективността на истината би трябвало да бъде разбрана в смисъл, че за един и същи аспект на света в съответствие с истината не може да се каже едновременно, че го има и го няма. Концепцията на Остин за истината в езиково-прагматичен план е белязана с непоследователност, но въпреки това може да се търси съзвучие между наглед разнопосочните тълкувания: веднъж английският философ свързва истината с твърдението като речеви акт, друг път я асоциира с различни речеви актове, трети път – с нещо съвсем друго, несводимо нито към първия, нито към втория случай. Основна роля в генерирането на истина имат според него правилата, които той нарича *дескриптивни* и *демонстративни конвенции*, отговарящи съответно на смисъла и референцията. Крайно обективистичната теория за истината според Остин е несъстоятелна. Липсата на универсални очевидности говори в полза на наличието на толкова различни концепции относно истината. Очевидността е субективна, тъй като е очевидност на нещо за някого. Тя генерира различни начини за създаване на твърдения, един от които е иронията. Подобие то на нещата, плод на сравнението, не е заложено в индивидуалната им специфика, а е предизвикано от познаващия субект, който съзнателно или не избягва (игнорира) различията, за да изтъкне реално несъществуващото общо с цел да си осигури възможност поне за частично опознаване на света чрез номинализация и класификация на нещата, т.е. възможност за екзистенция, както и за взаимно разбиране в рамките на социума. Използваме една и съща дума (чрез повторението) за назоваване на нумерично неидентични неща. Повторяеми се оказват всъщност неемпиричните неща. Названието като продукт на интенционално импровизирани сходства, обединява клас предмети, приписвайки им еднаквости, при положение, че всеки от тях е различен от останалите. Тъй като назоваването е всеобщ

психологически рефлекс, изконно субективни операции се обективизират вторично и се превръщат в конвенции, които реципрочно създават и поддържат определени езикови и поведенчески практики. Тази перцептивна процедура подготвя трансценденталната аргументация, която води до признаването на „истинността” на неопределени и невъзприемаеми обекти като други планети, свръхестествени същества и т. н. Ако не признавахме съществуването им, не бихме могли да правим това, което непрекъснато правим – да назоваваме нещата. Така се обяснява специфичния (хибриден) характер на истината, която не е нито напълно обективна, нито напълно субективна. Концепцията на Остин силно напомня тази на Лейкъф и Джонсън с подчертано релативния характер на истината, мотивиран от прагматични фактори: разбирането и стремежа към кохерентност на понятийния ни апарат, открояването на квалификационна доминанта, обусловена от интенцията и целта на говорещия, прилагането на интерактивни стратегии в общуването ни с предметния свят. Остин отхвърля идеята за универсалиите, базирайки се на уникалността на всеки предмет. Тъй като пълното разбиране е илюзия, а преработването и изкривяването на информацията, доставяна от сетивата ни – неизбежно, ние оперираме с привидности на идентичност и привидности на разбиране, а следователно и с привидности на истинност. Релативността на езиковата истина е застъпена в тезата на Остин, че е невъзможно пълното формулиране на онова, което мислим. Тази невъзможност е „първородният грях на езика”, който не може да бъде изличен. Езикът и мисленето не са неразкъсваема цялост – езиковите изрази са само несвършени средства за изразяване на мислите, които поради различното си естество, се изплъзват на изразите. Ето още един паралел с тезата на Манцони за лъжливата природа на езика.

1. 8. Концепцията на Фреге за истината е предимствено обективистична. Според него едно изречение е истинно, ако състоянието на нещата, което то означава, съответства на фактическото състояние на нещата (по Лагош: 2000). От друга страна обаче, мисълта, предопределена от знанието или незнанието за нещо, окачествява дадено изречение като истинно или фалшиво, а това е субективистично тълкуване. Представата за истинността Фреге свързва със

смисъла, който влагаме в изречението, а той от своя страна детерминира значението му. Според класификацията на П. Стросън, който разделя теоретиците на истината на две групи: теоретици на комуникацията-интенция и теоретици на формалната семантика, Фреге се причислява към втората група, т.е. към тези, които определят смисъла чрез условията за неговата истинност, а самата истинност се дефинира от немския философ като особеност на мисълта и нейното отношение към Истината като предмет. Фреге дели света на два класа – клас функции и клас предмети; част от смислите са предмети, а друга част – функции. Независимо от обективистичната позиция, която заема Фреге в науката, известен със своя антипсихологизъм, антисубективизъм и антиемпиризм, не само някои противоречия във философската му теория, но и някои осмислени и добре защитени постановки релативизират догматичната интерпретация на явленията, не допускат абсолютизм и изключват биполярното разделение на нещата. Така обективното се явява като отчасти субективно, а субективното – като отчасти обективно. За пореден път истината осцилира в пространството между обективното и субективното. Характерните особености на истинността, които Фреге изтъква, все пак я правят по-скоро обективна даденост: истинността не се възприема сетивно; истинността не се степенува (защото е истина в себе си). Същевременно обаче тя може да функционира както в онтологичен (характерното за Фреге предметяване, онтологизиране на истината), така и в епистемологичен смисъл. При епистемологичната интерпретация забелязваме, че по-скоро съществува *начинът*, по който нещо е дадено или достигаме до него, отколкото самото нещо. Говорим за начини на познанието, за пътища и методи за достигане до предметите, а не толкова за самите предмети, които сякаш увисват в празното. От двете интерпретации предимство има епистемологичната. Дори за обективна констатация като: „*Венера най-много от всички планети се доближава до Земята*” приемаме, че истинно е не самото обстоятелство, а мисълта, че това обстоятелство съществува. Според Фреге понятието „мисъл” не може да бъде дефинирано еднозначно. Само мисълта се поддава на квалификация по отношение на истинността – може да бъде истинна или фалшива. Истинността на мисълта е гаранция за нейната реалност

(надсубективност). Следователно самата мисъл създава „обективността” на истината, извежда логическия предмет от логическото понятие. Чрез субстанциализацията на истината Фреге иска да ѝ придаде по-висш онтологичен ранг. За него тя е не толкова продукт на субективния акт на мисленето, колкото негово обективно съдържание като всеобща особеност на човешката логико-психологическа активност. Като метафорична илюстрация на тази теза би могло да послужи изображението на мислите не като птичка в ръката, а като ръка с прозиращи мускули и кости. Обективното не е нещо чуждо и външно по отношение на ума, а нещо, което изгражда този ум. Поредното доказателство за обективно-субективната позиция на Фреге е употребата и на прилагателното „истински”, и на съществителното „истина”. Истината като съществително изпъква с обективната си проява, а като прилагателно („Това е истинско (чисто) злато”) имплицира субективната нагласа на говорещия. Адаптивното прилагателно според терминологията на Фреге няма дескриптивна, а само модално-персвазивна и интензифицираща стойност. Целта е не да потвърди чистотата на благородния метал, факта, че е без примеси, т.е. истината за него (в такъв случай би било достатъчно да се каже само: „Това е злато”, тъй като няма неистинско (мръсно) злато), а да въздейства върху слушателя, да го накара да му повярва, да разсея съмненията му, да го увери в меродавността на собственото си мнение. Интересна е концепцията на Фреге за митологичните и свръхестествените персонажи, която също може да бъде привлечена в подкрепа на обективно-субективната интерпретация на разсъжденията му. Като елемент от фикционални изказвания изрази като Зевс, Ахил, Одисей не притежават значение, но фразите, чиято съставна част са те, би трябвало да приемем за истинни в рамките на митологичния език – „*Odyseusz został wysadzony w głębokim śnie na ląd Itaki*”, „*Achilles toczył bój z Eneaszem*” (Цит. по Лагош 2000: 75). Бихме могли да си зададем въпроса дали в системата на Фреге се допуска трети вариант – съществуването на мисли, които не са нито истинни, нито фалшиви, и да си отговорим, че вероятно това е възможно именно в случаите с нереалните предмети.

Слаб пункт в теорията на Фреге е това, че не забелязва необходимостта от релативизация на истината в дадената система на езика,

смятайки, че езикът е единственото, абсолютно и универсално изразно средство в служба на истиността.

1. 9. Полският философ и есеист Ц. Воджински отъждествява самото мислене като интелектуално-психологическа и философска дейност с истината: *„Мисленето има целенасочена структура, то винаги е мислене за нещо. „Нещото”, към което е насочено философското мислене, е истинската „същност” на мисленето – това е истината [...] Мисленето на истина същевременно трябва да бъде акт на отговорност за истината. Следователно истината се превръща в единствения критерий на мисленето, в единствената инстанция, призвана да оценява мисленето, в единствената инстанция, от която мисленето е „зависимо”. Истината на мисленето е мислене на истината”* (Воджински 2008: 117).

1. 10. Според нас истината функционира като оценъчна категория и като такава ще търсим проявленията ѝ в сферата на комичното. Безспорна нейна квалификанта е морално-етичната ѝ стойност, обвързаността ѝ с бинома добро – зло и категоричното ѝ позициониране в полето на доброто. Фактите, които генерират, изграждат и поддържат съществуването си във вербалните твърдения на субектите, са очевидности, предполагащи знание от тяхна страна, а дадено погрешно твърдение, поради незнание, заблуда или дезинформация на неговия продуктор, не би трябвало да се окачествява като лъжливо, ако няма абюзивна интенция (цел да се навреди на събеседника).

2. 0. **Ирония/пародия/гротеска и „лъжа”.**

След като установихме, че истината е преди всичко субективно оцветена, вторично обективирана и има оценъчен характер, ще се опитаме да докажем, че в рамките на комичните категории, въпреки повърхнинната им „лъжовност”, тя е единствената им стратегия, четивна на дълбинно ниво, благодарение на градираните универсални експликативи, опорните стълбове на съответните импликатури – за иронията: **„казвам**, че си нещо, **мисля** те за друго, **искам** да си трето”, за пародията: **„казвам**, че съм като тебе (оригинала), **мисля**, че не съм като тебе, **искам** да си друго (различно), за гротеск-

ката: „**казвам**, че си нещо странно (в рецептивен план – изненада), **мисля**, че не си нещо добро (в рецептивен план – страх), **искам** да разбереш, че можеш да бъдеш нещо добро, различно и да се позабавляваш в своето успокоение и обнадяване (в рецептивен план – смях).

Комемите са *естетически категории*, което означава, че внушават истината по индиректен, художествен начин. Те са и *емоционален изказ*, който предполага екстатичност и известна приповдигнатост, т. е. говорещият е с пълното съзнание, че казва под една или друга форма нещо повече от това, което е точната, общоприета истина, но не се опитва да излъже адресата. Той допуска, че за адресата е ясно намерението му „да каже малко повече от уравниената истина”, служейки си игрово с „лъжа” на повърхнинно равнище, за да изрази емоционалното си отношение към нещата. Отношението между ирония и лъжа при категориите на комичното като естетически „измами” наподобява отношението между изкуство и реалност – фантазно-фикционалната природа на изкуството поражда свръхреалност.

2. 1. *Ирония и „лъжа”*.

Универсалната, дълбока ирония като самосъзнание е въплъщение на истината, а истинността, „подкожно” прокарана чрез повърхнинната „лъжа”, е гръбнакът на иронията. Доказателство за отсъствие на заблуждаваща стратегия са автоиронията и ситуативната ирония – нелогично е продукторът да мами самия себе си, както и злополучното стечение на обстоятелства да „лъже” жертвата си. Автоиронията разкрива истината за самия себе си.

Класическата фраза на Сократ: „*Ще ви кажа истината: винаги лъжа*” разбулва ироничния му замисъл. Изказването е едновременно автоиронично, защото продукторът не лъже, а иронизира, и иронично към тези, които вземат иронията за лъжа, интерпретират я неправилно и не разбират, че учителят чрез „лъжата” търси истината. Тук прозира и иронията на самата ирония, защото се крие под маската на лъжата.

Иронията се различава от лъжата по това, че е начин за подреджане на битието, което в разговора се явява хаотично и противоречиво. Лъжата не подрежда нищо. Иронията организира света

чрез знаците на несъответствието между думи и мисли и изтъква ценностите, помътнели в меркантилния свят. Тя едновременно наподобява лъжата – *simulatio* и демаскира лъжата – *dissimulatio*. Сократичната ирония е метод за достигане до истината и израз на убеждението, че истината се съдържа в многогласието на диалога, а не в монофонията на дидактичните постулати.

Иронията е критичната нагласа на продуктора по отношение на иронизирувания обект с цел да бъдат порицани негативни черти от характера или поведението му, с помощта на езикова „рационализация“ (идиолектна формула, езиков „алгоритъм“), възплътявана на повърхнинно ниво от евфемистична апология на симулираните предимства на обекта. „Възхвалата“ прикрива, но същевременно сигнализира чрез интонационен или контекстуален индекс *негативната асерция* на дълбинно ниво.

Импликатура на иронията

X иронизира Y

- казвам:** Ти си нещо добро. (*Не* мисля това, което казвам).
мисля: Ти не си нещо добро. (Ти *не* си това, което казвам).
искам: да разбереш това, което мисля, да знаеш, че можеш да бъдеш това, което казвам, да станеш такъв, какъвто казвам, че си.

Трите парцелата, от които вторият се оказва решаващ за демаскирането на повърхнинната „лъжа“, се подреждат градуално и се консолидират в синтетичния перформатив **Иронизирам**. Третият парцелат илюстрира позитивната стратегия на продуктора в служба на истината. Като речеви акт иронията представлява имплицитна комбинация от *вердиктив* („присъда“, свързана с изразяването на оценка, мнение), който повърхнинно се проявява като лъжа, подплатяваща различни речеви актове (асертив, декларатив, акламатив, бихебитив и т.н.), а дълбинно – като *негация* на експлицитното изказване, и *екзерситив* (свързан с проява на власт, влияние, с изпълняване на намерение).

Лъжата е привидно успешен РА, но презумптивно нарушава принципа на доверието, споделянето (*princip dūvēgy*, както го нарича Марек Некула); при иронията е обратното – симулира лъжа, но дълбинно е истинна, и то с перфекционистична цел. При демагогичния

тип изказване, осъществената илокутивна цел – заблудата и дезориентацията на аудитора, не свидетелства за успешен комуникативен акт, тъй като нововъзникналата ситуация се оказва силно конфликтогенна и не предвещава на адресата като проспективен източник на интерперсонални и обществени релации, светло и безконфликтно бъдеще. В ироничното послание лъжата е привидна, защото продукторът цели адресатът да го дешифрира, докато в неистинното или демагогичното съобщение продукторът не иска адресатът да разкрие користните му намерения.

Нарушаването на *кооперативния принцип* (съответствието между изказ и замисъл) при ироничното изказване е само привидно, игрово. Всъщност принципът се затвърждава и укрепва, тъй като акцентира (макар и не експлицитно) чрез ироничния индекс, пре-супозицията. Един от теоретичните постулати на Грайс, представени от С. Димитрова, от които той извежда основните свойства на комуникативните импликатури, важи и за иронията: „*Комуникативната импликатура не се поражда от това, което е казано, а от начина на казването, защото нейната истинност не е пряко отражение на истинността на съобщението. Едно истинно съобщение може да имплицира лъжлива представа и обратното – едно лъжливо съобщение може да имплицира истинна представа*” (Цит. по Димитрова 2009: 66).

Пример за амплификативна, двупластова и степенувана ирония е следният текст:

Pierwszy młodzieniec: Cześć, stary draniu!

Drugi młodzieniec: Jak się masz, ty ośle dardanelski!

Panna: Nie miałam pojęcia, że się tak dobrze znacie (Мюейк: 2002: 48)

Ироничната поанта деметафоризира и буквализира съдържанието на предходните реплики, следователно представлява ирония на иронията като конвенционална лъжа.

Можем да говорим и за *псевдоирония* като част от светския етикет (т. нар. конвенционални лъжи). Етичната модалност (*modalność grzecznościowa* – пол. терм.) има за цел да зарадва, а не да огорчи събеседника и е ирелевантна по отношение на истинността на твърдението: „*Ach, co za śliczna suknia!*”, „*Jak miło cię widzieć!*”, „*Wpadaj, kiedy tylko zechcesz!*” (пол.език).

Има случаи, когато гарантът на табуто, който е и прекият адресат (напр. царят в „Приключенията на добрия войник Швейк”), е участник в комуникативната ситуация, а реципиентът на иронията е потенциалният наблюдател: „*Poslušně hláším, že budu sloužit císaři pánu do posledního vzdehu*” (чеш. език). Конкретният аудитор (в случая монархът) интерпретира фразата буквално, а читателят (като потенциален наблюдател) я тълкува двояко – директно и индиректно. Тук става дума за хибридни формации – *ирония-лъжа*. Сигналите в контекста на по-нататъшното повествование ще ни ориентират дали да дадем предимство на иронията или на лъжата.

Изказване от типа: „*Zdaję się, że pada*” (пол.език) представявя вярно твърдение. „Лъжлива” е позицията на продуктора, който уж оспорва собственото си съждение, преструва се на неуверен в констатацията си. Изразът е автоироничен – продукторът иронизира своята незинтересуваност, мудност или забавеност на реакциите.

При *цитатната ирония* – „*Jestem tylko nieznanym, nędznym aktorem*” (пол.език) – цитирането гарантира неоспоримостта на твърдението, но в ироничен ракурс не гарантира нито одобрението, нито дори неутралното отношение на продуктора, който симулира индиферентност или възхита, за да подиграе изявлението на някого, който добре знае, че не е такъв, за какъвто се представя, но иска да блесне с фалшива скромност.

Веритативните маркери като функционални модализатори с експлицитното подчетаване на „истиността”, увеличават ироничния ефект. Те са ярки сигнали за негация в дълбинен план, която разкрива фактологичната истина: „*To prawdziwa chorągiewka na dachu*”, „*To prawdziwy niedźwiedź*”, „*W Berlinie pływaczki niemieckie dosłownie zatonęły*”, „*Ach, to doprawdy sprytnie*”, „*Daję słowo, tak, jest naprawdę sexy*” (пол.език).

Иронията може да бъде и реакция на възмушение от изопачаването на истината: „*Czy bardzo cię obchodzą sprawy owego młodego człowieka*”; „*– Jego nieszczęścia – zawołał pogardliwie Darcy. – Wielkie to były nieszczęścia, doprawdy!*” (Цит. по Спърбър, Уилсън 2002: 93).

Перформативните иронични изказвания (които са всъщност псевдоперформативи): „*Gratuluję panu*”, „*Dziękuję panu*” (пол.език),

ироничните формули за вежливост, иронично препоръчителните или пожелателни фрази: „*Proszę siadać*”, „*Tylko się nie śpiesz*”, *Przestań na chwilę mówić, słyszać tylko ciebie*”, „*Spodziewam się, że dobrze pracujesz*” = *Wiem, że nic nie robisz*) (пол.език) имат също отчетлив ироничен сигнал, който бързо разсейва повърхнинната „лъжа”, която всъщност е добронамерена – има за цел да насърчи човека да коригира поведението си, да работи по-ефективно.

При *ироничните клишета* не можем да говорим дори за експлицитна „лъжа”, тъй като високата им фреквентност ги е превърнала в идиоми с недвусмислена (очевидна) семантика: „*ale sprytnie!*”, „*a to pięknie, ładna historia*”, „*pełne zaufanie!*”, „*a to dopiero!*” (пол. език). Инверсивен дериват на прозрачната ирония с „обезвредена” повърхнина „лъжа” са трогателно нежните и гальовни майчините упреци, поднесени уж в строга и огрубена форма: „ – *Och, ty, paskudne, paskudne stworzonko!*” (пол. език). Тук наблюдаваме хипокористиката в комбинация с притежателните местоимения в 1 л. ед. ч. като ироногема (валоризираща антифраза): „*Mój wilczku*”, „*mój rozbojniku*”, „*mój piracie*” (пол. език). Подобни примери чрез иронията разкриват истината за отношението ни към езика – рядко си даваме сметка, че обидни и страшни думи могат да бъдат експоненти на деминутивност и да изразяват обич, гальовност, привързаност – следователно езикът има немалки възможности; разкриват истината за суеверието ни – да не дръпнем дявола за опашката, ако кажем директно нещо много хубаво; разкриват истината за разбирането на стандартната деминутивност – често наричаме хората с мили имена само за лична изгода, за да ги предразположим към себе си, да ги спечелим за своята кауза, но не за да изразим безкористна обич. Чрез иронията се разкрива лъжата на конвенционалната, клиширана ума(и)лителност.

2. 2. *Пародия и „лъжа”*.

Литературната пародия обикновено се дефинира като модалност на интертекстуалния канон. Наличието на оригинал, който се осмива, е безспорната реалност на пародията, без която тя не би могла да съществува. Формалната ѝ структура представлява синтеза на два текста (пародирация и пародирания) и на две противоположни

тенденции – отклонение от литературната норма и нейното „уважение“ чрез интериоризирания материал.

Въпреки квазильжовността на пародията в смисъл на повърхнинно приемане и апология на оригинала, самата етимология на думата ни ориентира по посока на истината. Коренът „*odos*“ на гръцкия термин пародия, означава „песен“, т. е. става дума за естетическа категория, която ще преследва истината по художествен път, а езиковият сегмент „*para*“ има две противоположни значения: 1. като представка – негативно, което подсказва истинността на дълбинно ниво – „против“, „анти“, следователно пародията е „антипесен“ – опозиция, противопоставяне на два текста, и 2. като предлог – апроксимативно – „до, при“, означаващо близост, съседство. Негацията има двойна роля: пресупозицията отрича експлицитната си хопостаза, а опозитивната позиция на пародиста се съчетава със съпричастие. Конвергентните интензии на пародиращото и пародираното позволяват да разширим прагматичния диапазон на пародията и да открием истината в раздвояването на структурите, което изтъква подобие на застъпващите се текстове. Пародията не винаги предизвиква деградацията на пародирания текст. Съвременният метароман например използва пародийни методи, за да проникне в новите форми и да ги оцени в светлината на позитивните изисквания на историческите структури; пародията изпълнява ролята на експеримент, изпитателно средство, с помощта на което се отсява надеждното и перспективното от анхроничното и безперспективното. В такива случаи доминира позитивната аксиологическа стратегия, която компрометира квазипародийния подход (похват). По този начин пародията прокарава истината за еднозначното ни разбиране на пародийната интенция (и го иронизира).

Пародията симулира адекватно отношение към нещо, което самата тя прави неадекватно. Тази мимикрия я сродява повече с хипертрофираното сравнение, отколкото с метафората (или конверсивната метонимия), както е при иронията. В рамките на пародията дистанцията между двата плана (повърхностен и дълбинен) е скъсена, благодарение на повторението като основен пародиен принцип, в резултат на което категорията става по-лесно разпознаваема – при условие, че аудиторът има литературна култура. „Лъжата“ в

служба на истината при пародията се изразява в приемането на пародийни форми в непародийни функции, според класическото определение на Ю. Тинянов.

Ето и *импликацията на пародията*:

X пародира У

казвам: Ти си нещо добро. Аз съм *като* тебе. (*Не* мисля това, което казвам).

мисля: Аз *не* съм като тебе. Ти *не* си нещо добро (Ти *не* си това, което казвам).

искам: *да разбереш* това, което мисля,
да знаеш, че можеш да бъдеш това, което казвам
(да си нещо добро),
да станеш такъв, какъвто казвам, че си (нещо добро).

За откриване на истинността в пародийната зона съдейства *сравнението*, което функционира и в полето на продуктора (постоянното сравняване с изходния текст), и в полето на аудитора (перманентните компаративни усилия, насочени към оригиналния и пародийния текст). „Лъжовността” при пародията можем да представим символично като синтетичен речеви акт – *експозитив*, т.е. квазицитат на оригинала. Тя се дамаскира чрез един от най-характерните пародийни похвати като безотказно средство за негация на повърхнинния изказ, а именно карнавалното преувеличаване и „освещаване” (което води до дисимиляция и деформация) на незначителни явления, и карикатурното смаляване, омаловажаване на важното и същественото. С. Янев посочва семантичните несъответствия в повестта на Ив. Вазов „Чичовци” като мощен генератор на пародийни импулси. Негативната позиция е въплътена в антиномията с оксимороничен акцент: „*По лицето на Миронча веднага се появи някаква решителност. Той побледня.*” „*Той носеше крив озобен фес, събираше по задушница хлебчета и пшеничка, за да нахрани децата си и им носеше от касапницата чръвца, които хората мислеха, че носи на котките. Той имаше само един милион.*” (Цит. по Янев 1989: 111).

Синтактичните трансформации също водят до истината на дълбинно равнище. Преобразуваното в пародията заглавие на оригиналното стихотворение на А. Важик „*Widziaiem Kraink Środka*”, като „*Czego ja nie widzialem!*” (пол. език), превръща неутралния афирматив (констатив) в аklamатив, и то подчертано егоцентричен, чийто негативен вариант засилва и кондензира експресията. Презумптивно негацията в пародийния вариант представлява *обобщение*, изострящо критиката на лирическия субект като самозабравил се грандоман, който си въобразява, че светът е паднал в нозете му („*Всичко съм видял, няма нещо, което да не съм видял*”).

2. 3. Гротеска и „лъжа”.

Гротесковото генериране на истина чрез съчетаването и изравняването на уж несъпоставими, но както се оказва, конвергентни, съвместими и съчетаеми същности (които, благодарение на идеалната си коекзистенция в рамките на установената симбиоза, компенсират мнимата си абсурдност и асиметрия с взаимна субституция и символизация) не само не изкривяват представите ни за истината, но ги обогатяват с алтернативен автентизъм, допълвайки ги с естетично-трансцендентална надстройка. За разлика от иронията и пародията гротеската дори на повърхнинно ниво не е „измамна”, поради драстичността на метафориката си и поради факта, че освен като средство за изобличаване на зло и несъстоятелното, тя функционира преди всичко като ярка експресивно-естетическа илюстрация на една автетична перспектива, на още неосъзната истина, за която трябва да се „прогледне”. Гротеската е сякаш демистифицирана, отчасти дешифрирана, оголена и онагледена ирония (т. е. играе ролята на неин индекс, ключ), нейно живописно платно. В творчеството на полския писател В. Гомбрович например, тя е изпитателно средство за реалността на явленията в тяхната „абсурдност”. „Ритуалното умъртвяване” на предметите в утилитарен план ги трансцендира като равноценни и равнопоставени в Космическия порядък. Така се възстановява универсалния баланс – чрез интелектуално-естетическата и експресивната синтеза на гротеската.

Съжителството на всевъзможни разнородни елементи, изграждащи един контрафактически свят, доказва правото му на съществуване редом с тривиалния утилитарен свят, пронизан от иронията на познанието за мнимата пригодност на битието. Това съжителство

генерира истина като антидотум срещу фалша на съществуването. Примерният семантичен модел на гротеската би могъл да изглежда така:

Х рисува гротесков образ У

казвам: Ти си нещо странно.

мисля: Ти може да не си нещо добро, но ти показвам, че можеш да бъдеш нещо добро и нещо нетипично, изключително.

искам: да разбереш и усетиш това, и да станеш нещо добро.

Ако трябва да онагледим движението на илокутивните интензии между комуникантите в сътрудничеството им по пътя към истината, и да посочим как си кореспондират те, ще се опитаме да представим перлокутивните съответствия на илокутивните послания. На *афирматива*: „**казвам**, че си нещо странно” в рецептивен план съответства *изненада*, *удивление*, на *рефлексива* „**мисля**, че може да не си нещо добро, но...”, съпътстван от *евокатива* (призива) за сътрудничество, в рецептивен план съответства *страх*, но и *вдъхновение*, *готовност* за приемане на посланието, на *волетива* „**искам** да разбереш и да усетиш това... и да се позабавляваш в своето успокоение, удовлетворение и обнадяване”, в рецептивен план съответства *смях*, придружен от *естетическа наслада* и *вдъхновение* за съкреация. Очевидно в перлокутивния периметър на гротеската има още една комплементарна и конклузивна стъпка – експресивно-естетическата реакция на аудитора. Ето и разширената импликатура на категорията:

Х твори гротеска

казвам: Виж нещата като естествено близки едно на друго.

мисля: Конвенционално те *не са* естествено близки едно на друго, но интуитивно и инвентивно те са близки едно на друго, защото това е естественото им състояние, отразяващо забулената от конвенцията истина.

искам: да чувстваш страх и смях,
да чувстваш нещо лошо и нещо добро,
да разбереш, че латентно показвам нещо лошо, което отстранявам по чудотворен начин, чрез
вълшебството на синкретичните съжителства,
да почувстваш нещо добро.

Негацията като главен репрезентат на истината в семантичната структура на гротеската заема достойно място, както и при другите две коеми, но функцията ѝ е по-специална. Поради вече споменатото полусъвпадение между плана на изразяване и плана на съдържание, контрастът между експликация и пресупозиция изbledнява. Живописната картинност, словесната визуализация на рефлексивно-фантазната траектория отрича отричането на каквото и да било и дава нагледна перспектива за усъвършенстване, показва пътя на развитието, пътя на истината. Примарната концептуализация като негативен опит („Ти **не си** нещо познато, рутинно, популярно и перманентно спрягано”) е пространствено свързана с понятието ИЗВЪН (изключване), т. е. гротеската въвлеча в друг свят, чужд на емпириката.

Гротеската сближава семантичните полюси и чрез динамиката на сравнението, излъчващо многобройни паралелизми, образува *симетрична гротескова верига*: „*A w tej samej chwili pies duży, legawy przyszedł się lasić; i jak baran czarny; ale nie baran to był, bo jak kot duży z pazurami; tyle tylko że z koźlim ogonem i zamiast miauczeć jak koza beczał*” (Гомбрович, *ТА*, цит. по Малич 1984: 248). Този причудлив животински коктейл, тези екстравагантни хибриди („домашните любимци” на Гонзало – хомосексуалния персонаж от „Транс-Атлантик”), кръстосващи „палата” на своя господар, са негово зооморфно отражение. Илокутивната интенция на продуктора е въплътена в *деиктичен волевтив*: „*Виж невъзможното като възможно и напълно естествено*”. Нещо повече, сравнението е *комуникативен апроксиматив* – чрез привличането на друг образ, чрез установяването или налагането на прилика между два образа, чрез предразполагащата нагледност на описанието, се преодоляват комуникативни дистанции, прогонва се фалша в общуването, отварят се нови комуникативни пространства, създават се нови отношения и ситуации.

Панорамна деиктема (обобщен деиктичен образ) като доказателство за истинност представлява гротесковото изображение на обзавеждането в разкошния дом на Гонзало. Гротеската визуализира „принудителното” локално съжителство на съседстващи обекти, които пространствено и темпорално са чужди един на друг. Тяхната

неконгруентност е търсена и експонирана като показател на натрапчиво излишество и взаимно отблъскване на разнородни форми, което води до взаимното им обезценяване. Деструктивният функтор, персонифициран в образа на Гонзало, унищожава личните материални ценности, за да докаже взаимната им нетърпимост, причинена от пространствената недостатъчност и от семантично-естетическата им несъвместимост. Този яростен вандалски жест на героя като акт на Формална декапсулация, е неизбежен в името на реанимирането и спасението на истинските ценности. Кодеградацията на тези предмети сякаш ги телепортира в друг свят, където след „инициационно” преосмисляне и пре-оценяване, биха могли да се съчетаят хармонично, чрез пространствено-семантична акомодация. Илюктивната „постановка” е *проспективно-хипотетичен декларатив*, като послание на истината: *„A jedno obok drugiego natłoczone, napchane, że nie daj Boże, że już głowa boli: bo to Amorek obok Maszkary, a tu na fotelu Madonna, tam na pasie Waza i jedno pod stołem, drugie za Wazonem, tam znowuż Kolumna nie wiedzieć skąd i po co, a obok Tarcza, albo i Półmisek. Wrzelało, widząc Tycjanów, Rafaelów, Murillów malowidła, a też i inne arcydzieła nadzwyczajnej sztuki, z poszanowaniem to wszystko oglądaliśmy, i ja powiadam: – Skarby to są, skarby! – A skarby – powiada – i właśnie dlatego ja, kosztem nie oszczędzając, wszystko zakupiłem i tu do kupy zgromadziłem, żeby mi trochę Potaniały. Owóż te arcydzieła, Malowidła, Posągi, razem tu zamknięte, jedno drugim taniejac od nadmiaru swego, tak już tanimi się stały, że ja ten Wazon rozbić mogę (i Wazon Perski, astrachański, majolikowy, seledynowy, ażurowy nogą z podstawki zepchnął, że się ów Wazon na tysiąc kawałków rozprysnął)”* (ТА, Гомбрович 1986: 82).

Гротеската разкрива „скандалната” истина за абсурда – в прагматичен план е най-неправдоподобният феномен, а в духовно-естетически – е естествено явление. По-неправдоподобни, т. е. абсурдни, са обичайните и до болка спрягани практики от всекидневието, които лишават живота ни от измеренията на вечността. Абсурдна е идеята за смъртта като окончателен край. Присъщата на гротеската тайнственост подсказва двойно тълкуване и ни държи в полето на трайното съмнение: дали нещо се осмива, защото е ано-

мално или пък се утвърждава, защото се оказва естествено. Критикува се менталният рефлекс да го възприемаме като абнормално; с живописен размах се иронизира инерцията и униформата на мисълта.

Гротеската може да бъде интерпретирана и като антиципация на вечността, тренировка по безсмъртие, плодотворна интеракция между живота и смъртта, а в някои случаи и като избавление от живота като зло. Следователно, като крачка напред по пътя към безсмъртието, тя ни приближава до съвършенството. Визуализира процеса на обезсмъртяване и постига безсмъртие чрез заиграване със смъртта. С лудично-естетическите си похвати, тя сякаш я опитомява, обуздава я, прави я близка, достъпна, приемлива. Показва на човека как може да го обезсмърти приживе, разкрива му истината като премахва границата между живота и смъртта.

3. 0. *Изводи.*

– И трите категории на комичното прокламират истината чрез мнимата лъжа, т. е. чрез формалното нарушаване на кооперативния принцип, който се оказва спазен, благодарение на ироничните индекси;

– В светлината на речевите актове като илокутивни синтетици, визираните категории служат на истината като: за иронията – негативен асертив, за пародията – негативен компаратив, за гротеската – трансцендиращ експресив;

– Ироничните сигнали играят ролята на аргументационни отпратки и изключват интенционалната лъжа. Методите, които използва продукторът на комика: дистанция, негация, повторение, трансценденция, са и маркери на истинността;

– При иронията оценката като едно от превъплъщенията на истината, се проявява доминантно като негация и метафора; при пародията – като сравнение, имплицитна идентификация и негация, засвидетелствана чрез множество текстуални сигнали: повторение, емоционална интензификация, многократно увеличаване на броя на езиковите единици и амплификация на определени черти, демонстративна хипертрофия на незначителни неща и карикатурно смалване на значителни; при гротеската – като негация на невярната представа за абсурда, метафорично регламентиране на потенциите на уж невъзможното и трансценденция на „парадоксалните” съжителства;

– Гротеската разкрива истината за когнитивните ни възможности, които са твърде ограничени, за да дешифрират и посрещнат адекватно космическите императиви. Чрез нея обаче ние ги разширяваме, дори само с осъзнаването на този факт. Безспорен е фактът, че участието ни в гротесковата „авантюра” обогатява перцептивния потенциал, а двойното отрицание в пресупозитивния план на гротесковата формация е афирматив: „Не е невъзможно това, което изглежда невъзможно”;

– Гротеската откроява автентизма на понятията, спомага за кристализирането и изясняването на смисъла им, замъглен от рутината и инерцията на мисленето.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алеман 2002: Allemann, B. O ironii jako o kategorii literackiej.// Ironia. Głowiński, M. (red.). Gdańsk, słowo/obraz terytoria, 2002, 17–41.

Брах-Чаина 2008: Брах-Чаина, Й. Неприкосновеност.// Пламък, ном. 5–6, 65–78.

Воджински 2008: Воджински, Ц. И какво да очакваме от философа в лоши времена.// Пламък, ном. 5–6, 114–125.

Гадамер 2003: Gadamer, H.-G. Język i rozumienie. Warszawa, Fundacja Aletheia, 2003.

Гомбрович 1986: Gombrowicz, W. Trans-Atlantyk, Dzieła, t. III. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1986.

Димитрова 2009: Димитрова, С. Лингвистична прагматика. София, Издателство „Велес”, 2009.

Жемински 2010: Ziemiński, I. Metafizyka śmierci. Kraków, WAM, 2010.

Киркегор 1993: Киркегор, С. Върху понятието за ирония. София, УИ „Св. Климент Охридски”, 1993.

Козак 2009: Kozak, J. Przekład literacki jako metafora. Warszawa, PWN, 2009.

Лейкъф 1988: Lakoff, G., Johnson, M. Metafory w naszym życiu. Warszawa, PIW, 1988.

Лагош 2000: Łagosz, M. Znaczenie i prawda. Rozważania o Fregowskiej semantyce zdań. Wrocław, WUW, 2000.

Малич 1984: Malić, Z. „Trans-Atlantyk” Witolda Gombrowicza.// Gombrowicz i krytycy. Łapiński, Z. (red.). Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1984, 235–256.

Мюейк 2002: Muecke D. S. Ironia: podstawowe klasyfikacje.// Ironia. Głowiński, M. (red.). Gdańsk, słowo/obraz terytoria, 2002, 43–74.

Растие 2003: Растие, Ф. Изкуства и науки за текста. София, Лик, 2003.

Спърбър 2002: Sperber D., Wilson D. Ironia a rozróżnienie między użyciem a przywołaniem.// Ironia. Głowiński, M. (red.). Gdańsk, słowo/obraz terytoria, 2002, 75–108.

Стайнър, 2000: Steiner, D. Po wieży Babel. Kraków, Universitas, 2000.

Чоран 2006: Чоран, Е. Наръчник по разложение. София, Факел Експрес, 2006.

Шимюра 1982: Szymura, J. Język, mowa i prawda w perspektywie fenomenologii lingwistycznej J. L. Austina. Wrocław, PWN, 1982.

Янев 1989: С. Янев в. Пародийното в литературата. София, Издателство „Наука и изкуство”, 1989.

Ясперс 1994: Ясперс, К. Въведение във философията. София, „Оксиарт”, 1994.

TRUTH/LIE IN THE CATEGORIES OF COMIC AS ACTS OF SPEECH

Dimitrina Hamze
(Plovdiv, Bulgaria)

Truth as a way of interpreting the world is defined as a reflection of phenomena, objects, and the regularities in human consciousness. It is relative because of the dynamics of things and the subjective way of perceiving them. In the sphere of comic the pretended violation of the Grice's principle of co-operation is compensated by ironical signs suggesting the truth.